

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 663-678.
Geliş Tarihi-Received: 07.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 11.03.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1248761

Bâburnâme’de Çün Bağlama Edatının Kullanımı ve İşlevleri

Usage and Functions of “Çün” Conjunction in Bâburnâme

Saidbek BOLTABAYEV*

Öz

Babası Ömer Şeyh’in talihsiz kaza sonucu vefat etmesi üzerine on iki yaşında Andican’da tahta çıkan Zahirüddin Muhammed Bâbur’un (1483-1530) siyasi hayatı çeşitli mücadeleler ile geçmiştir. Vatan özlemi ile geçen hayatında sanatçı ve sanat hamisi kişiliğiyle dikkat çeken Bâbur, devlet adamı olarak siyasi ve askerî faaliyetlerinin yanı sıra şair, yazar, tarihçi, coğrafyacı, etnograf ve bir yazı mucidi olarak tanınmıştır. Onun kaleme aldığı *Bâburnâme* eseri yaşadığı döneme ışık tutmaktadır. Nesirde yalın ve anlaşılır bir üslup kullanan Bâbur, bu eserinde çeşitli yapılarda cümlelere başvurmuştur. Bu çalışmada öncelikle Türk dili tarihinde *çün* bağlama edatının kullanıldığı ilk metinler ve müelliflerin kullanım tercihleri üzerinde durulmuş, ardından *çün* bağlama edatı ve *çün*’lü cümleler üzerinde yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Türk nesrinin en önemli örneklerinden biri olan *Bâburnâme*’nin günümüze kadar ulaşan Türkçe nüshaları sıralandıktan sonra Haydarabad nüshası esas alınarak metinde *çün* bağlama edatının kullanımı ve işlevleri hakkında örnekleriyle bilgi verilmiş, *çün* ile bağlanan cümlelerin yapısı, *çün*’ün cümle vurgusu görevi üzerinde durulmuştur. *Çün*’lü cümlelerde dikkat çeken hususlara değinilerek Bâbur’un nesir üslubunun ortaya çıkartılması ile ilgili çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâburnâme, bağlama edatı, işlev, cümle, söz dizimi

Abstract

Zahiruddin Muhammad Bâbur (1483-1530), who ascended the throne in Andijan at the age of twelve after his father Umar Shaikh Mirza died as a result of an unfortunate accident, had various struggles in his political life. Bâbur, who attracted attention with his personality as an artist and art patron of the arts in his life with longing for his homeland, remained in history as a poet, writer, historian, geographer, ethnographer and a alphabet inventor in addition to his political and military activities as a statesman. The work *Bâburnâme* written by him sheds light on the period in which he lived. Bâbur, who uses a simple and understandable method in prose, has used sentences in various structures in this work. In this study, first of all, the first texts in which the conjunction "çün" was used in the history of the Turkish language and the usage preferences of the authors are emphasized, then the studies on the sentences formed with the conjunction "çün" were mentioned. After listing the Turkish copies of *Bâburnâme*, one of the most important examples of Turkish prose, that have survived to the present day, information was given about the use and functions of the conjunction "çün" in the text, based on the Haydarabad copy, and the structure of sentences connected by "çün", the task of sentence stress are emphasized. It is aimed to contribute to the studies related to the discovery

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük/Türkiye, e-posta: sboltabayev@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5200-5845.

of Bâbur's prose style by referring to the issues that attract attention in the sentences formed with "çün".

Keywords: Bâburnâme, conjunction, function, sentence, syntax.

Giriş

Türkçenin Köktürk harfli yazıtlarında genellikle basit cümleler kullanılırken Türkçe olmayan cümle tiplerine rastlanmaz. Eski Uygurca metinlerde tercüme faaliyetlerinin de etkisiyle dile yabancı unsurlarla beraber ait olduğu dilin söz dizimi özelliklerini de beraberinde getiren bağlama edatları da vardır. Gramer çalışmalarında bağlama edatı veya bağlaç olarak isimlendirilen bu kelime türü, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil ya da anlam bakımından birbirine bağlar. Türkçede kullanılan bağlama edatlarının bazılarının yabancı dillerden alıntılı olduğu bilinmektedir. İslami dönem metinlerinde görülen ve yaygın olarak kullanılan bağlama edatlarından biri olan *çü/çün*, Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır.

Pehlevi dilinde *çī* ve *gūn* kelimelerinin birleşmesiyle *çīgūn* şeklinde kullanılırken *çū* şeklinde kısaltılarak yaygınlaştığı ve benzerlik, zaman ve sebep anlamlarını taşıdığı Farsça sözlüklerde kaydedilmektedir (Muin, 1371, s. 1320). Tarihi Türkçe metinlerde ilk olarak Kur'an tercümesinin TİEM nüshasında tanıklanan *çün* bağlama edatının Harezmi ve Çağatay Türkçesi eserlerinde yaygınlık kazanarak Türkçeleştiği söylenebilir. Bu sebeple metinlerde Farsça aslı (چو/چون) gibi yazılmış olmasına rağmen metin çalışmalarında genellikle ince sıralı ünlü ile *çü* ve *çün* şeklinde transkribe edilir. TİEM nüshasında 3 yerde geçerken sehven yazıldığı gerekçesiyle birinin üzeri çizilmiştir (29b/4, 29b/5, 107a/2). Diğer her iki örnekte ise Arapça *inne* edatının karşılığında kullanıldığından Kök (2004, s. 348) kelimeye "kuşkusuz" anlamını vermiştir. *Orta Asya Tefsiri*'nde *çün* edatının kullanımı yaygınlaşarak 35 örnekte görülmekte, eserde genellikle cümle başı edatı olarak zaman ilgisiyle cümleleri birbirine bağlamaktadır:

çün yahyâ anasından toğdı peygamberlik derecesi yetişdi (Usta, 2011, s. 72).

çün bu âyet keldi 'alî keldi resûlnıñ yawuқиğa taқи aytdı: keldim rûzlaşmaқğa ve dīnārım bar (Usta, 2011, s. 172).

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdîs*, *Kısasü'l-Enbiyâ*, *Muhabbetnâme*, *Mu'înü'l-Mürîd*, Kur'an tercümelerinin Hekimoğlu Ali Paşa ve Meşhed nüshalarında *çün* kelimesine rastlanmazken Kutb'un *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinde "madem ki, demek ki, değil mi ki" gibi çeşitli anlam ve görevlerde kullanılmıştır:

çün men yumşandım êmdi yumşan ey yâr (Hacıeminoğlu, 2000, s. 376).

çün sen bar-sen bihamdullah kamuğ bar (Hacıeminoğlu, 2000, s. 441).

Şimdilik tespit edebildiğimiz kadarıyla *Husrev ü Şîrîn*'in manzum eser olarak *çün* bağlama edatının kullanıldığı ilk Türkçe metin olmasının yanı sıra Nizâmî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinden tercüme olduğunu da unutmamak gerekir. Mezkûr bağlama edatının tercüme eserlerden Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistân Tercümesi*'nde işlek kullanılmasına karşın Sibicâbî'nin tercümesinde tanıklanmaması da dikkat çekmektedir.

Çün bağlama edatının kullanımı Çağatay Türkçesi eserlerinde daha da yaygınlaşırken XIV. yüzyılda Lutfî, Şeyhzâde Atayî, Yusuf Emîrî gibi şairlerle beraber vezin ihtiyacının etkisiyle *çü* şekli de kullanılmaya başlamıştır. Kullanımı *çün* kadar yaygınlaşmayan, manzum eserlerde gördüğümüz *çü* bağlama edatı XX. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Türkçesi metinlerinde görülmemektedir. Genel olarak *çün* şeklinin kullanımı XIX. yüzyıldan itibaren azalmış olsa da edebî geleneği devam ettiren şair ve yazarların eserlerinde varlığını sürdürmüştür. Doğu Türkçesi metinlerinde *çün*'lü

cümlelerin kullanımının öncelikle eserler ve müellifler temelinde incelenmesi gerekir. Çünkü eserlerde kullanım sıklığı ve görevleri bakımından önemli farklılıklar olabilmektedir. Yukarıda da kaydedildiği üzere aynı eserin farklı kişiler tarafından yapılan tercümelerinde bile kullanım durumunun farklılık göstermesi ilgili bağlama edatının eserler ve kişiler bağlamında incelenmesini gerektirmektedir. Yüzyıllar baz alınarak karşılaştırıldığında da bu tür farklılık gözlemlenir. Örneğin XVII. yüzyılın temsilcisi Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-yi Türk* (Ölmez, 2021, s. 46) ve *Şecere-yi Terâkime*'sinde (Ölmez, 2020, s. 117) *çün* sadece birer kez kullanılmış olmasına rağmen XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Baba Rahîm Meşreb'de hem *çü* hem de *çün* şeklinin kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır.

1. *Çün* Bağlama Edatı ve *Çün*'lü Cümleler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu başlık altında ilk olarak yardımcı cümle çeşitleri, baş ve yardımcı cümleler arasındaki ilişkiler, cümle bağlayıcıları üzerine yapılan çalışmalarda *çün* bağlama edatı ile ilgili tespitlere yer verilmiştir. Mansuroğlu (1955, s. 66) Türkçe cümle çeşitleri ve bağlayıcılarını incelediği çalışmasında *çün*'un "ne zaman", *çü* ve *çün*'un "mademki" manasında kullanıldığını Batı Türkçesi eserlerinden örneklenirerek kaydetmiştir. Çağataycada yardımcı cümleleri inceleyen Eckmann (1959, s. 40-44), zaman cümlesi ve sebep cümlesinin bağlayıcıları arasında *çü(n)* bağlayıcısını da göstererek Hüseyin Baykara, Nevâyî, Bâbur ve Lutfî'nin şiirlerinden örnekler vermiştir. Abrajeev (1957, 1959), *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, *Şecere-yi Türk* ve *Bâburnâme*'de görülen bazı birleşik cümleleri incelerken, Abdurahmanov (1967) Doğu Türkçesi metinlerinin söz dizimi ile ilgili çalışmasını önce Moskova'da, ardından Taşkent'te yayımlamıştır. Matgaziyev (1966) tarafından hazırlanan Türkçe bağlaçların gelişim tarihi ile ilgili doktora tezi ve Nazarova'nın Çağatay Türkçesinin söz dizimi özellikleri üzerine hazırladığı doktora tezinden üretilmiş yayınında (1979) da *çü(n)* bağlama edatının bazı görevlerine değinilmiştir. Necmettin Hacıeminoğlu (1971) *Türk Dilinde Edatlar* adlı çalışmasında *çü*, *çün*, *çünkü*, *çünkü* bağlama edatlarına da yer verir. Çalışmada *çü* için "çünkü, zira, vakta ki, nasıl olsa, madem ki, -dığı zaman, -dığı takdirde" anlamları verilerek Çağatay ve Batı sahası eserlerinden örneklenirilmiş, *çün* ise "çünkü, zira; -dığı zaman; madem ki; sanki, adeta, gibi" anlamlarıyla Çağatay Türkçesi; "madem ki; zira; demek ki, öyleyse; artık; vakta ki" anlamlarıyla Harezmi Türkçesi; "eğer; zira; gibi" anlamlarıyla Kıpçak Türkçesi; "eğer; artık; madem ki; fakat; gibi, -dığı gibi, sanki, adeta; zira, nasıl olsa; vakta ki, -dığı zaman, -dığı takdirde; -dığı için, -dıktan sonra" anlamlarıyla Batı Türkçesi eserlerinden örnekler verilerek incelenmiştir (Hacıeminoğlu, 1971, s. 132-136). Cemiloğlu (1994) Eski Anadolu Türkçesinin bazı eserlerinde, Doğan (2006) *Ahlâk-ı Alâî*'de bulunan *çün*'lü birleşik cümleler üzerine çalışma yapmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde edat ve zarf-fiillerin fonksiyonlarını 1993'te doktora tezi olarak inceleyen Tiken'in (2004) çalışması daha sonra yayımlanmıştır. Bu çalışmada edat olarak *çü(n)*'ün "gibi" anlamını taşıdığı; bağlaç olarak ise *çünkü* ve *çünkü* ile beraber "çünkü, zira, -dığı için; mademki, değil mi ki, -dığına/-eğine göre; -dığı için, -dığından dolayı; -ınca, -dığı zaman; -dıktan/-mesinden sonra, -mesi ardınca; -ıncaya kadar; eğer, -(ma)-(y)ınca, -(ma)dığı takdirde, -r/-mez ise; gerçi, her ne kadar... -se de, -se de; fakat; o halde, öyleyse; -r iken, -dığı sırada" anlamlarında çeşitli ifadelerde kullanıldığı kaydedilmektedir (Tiken, 2004, s. 70-75). Akalın, Eski Anadolu Türkçesinde *çün*, *çünkü*, *çünkü* cümle başı edatlarıyla kurulan isim cümlelerini incelediği çalışmasında *çün*'ün "eğer, artık, mademki, fakat, gibi, -dığı gibi, sanki, âdeta, zira, nasıl olsa ki, -dığı zaman, -dığı takdirde, -dığı için, -dıktan sonra" anlamlarını sıralamıştır (2007, s. 59). *Garîbnâme*'de geçen bazı kim'li cümleler ile *çün* cümle başı edatı arasındaki ilişkiler Demirebilek (2012) tarafından incelenmiştir.

Nevâyî'nin mensur eserlerinde *çün* bağlama edatının söz dizimsel ve anlamsal özellikleri üzerinde Rahmatov'un yaptığı çalışma Özbekistan'da yayımlanmıştır (2012). *Bâburnâme*'deki bazı cümle yapılarını inceleyen Karabeyoğlu cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi-velî, bâvücûd, her neçe, neçük (kim)* gibi cümle başı edatlarıyla kurulu cümleler üzerinde durmuştur (2012). Çağatay Türkçesinde edatlar konusunda çalışma yapan Atay, cümle başı bağlaçları arasında *çu, çü* için "çünkü, zira, mademki, ne zaman ki, -dığı gibi, -dığı için, -dıkça" anlamlarını vererek; *çun* için "oysaki, mademki, çünkü, zira, ne zaman ki, sanki" anlamlarını kaydederek Sekkâki, Nevâyî, Lutfi, Ebulgazi Bahadır Han, Şibân Han'dan aldığı cümlelerle örneklemiştir (2014, s. 91-94). Tanju Seyhan ise Ali Şir Nevâyî'nin *Hazâyinü'l-Maânî* külliyyatı için yazdığı dibacesinin cümle yapısını incelemiş, çalışmada *çün* bağlama edatının yardımıyla kurulan 13 cümleyi tahlil etmiştir (2022, s. 175-193). Akgül'ün *Bâburnâme*'nin Haydarabad nüshası üzerinde yaptığı doktora tezinde eserin söz dizimi incelemesi de yapılmıştır. Bu çalışmada cümle bağlaçları arasında *çün* örneklerle gösterilerek (2020, s. 127), sonuç/çıkarım cümleleri arasında *çün* ile kurulan bazı cümlelere yer verilmiştir (2020, s. 228).

2. Bâburnâme ve Nüshaları

Zahirüddin Muhammed Bâbur (1483-1530), babası Ömer Şeyh Mirza'nın kaza sonucu vefat etmesinden sonra Andican'da tahta çıkmış, daha sonra genç yaşta başkent Semerkant'ı ele geçirmiş olmasına rağmen Türkistan'da fazla tutunamamıştır. Önce Kabil'i ardından Delhi ve Agra'yı alarak kendi adıyla anılan büyük bir devlet kurmuştur. Vatan özlemi ile geçen mücadele dolu hayatı boyunca göstermiş olduğu siyasi ve askerî faaliyetlerin yanı sıra şair, yazar, tarihçi, coğrafyacı, etnograf ve kendi adı ile anılan bir yazının mucidi olarak tanınmaktadır. Onun *Divan'ı, Aruz Risâlesi, Risâle-yi Vâlidîye Tercümesi* ve *Bâburnâme* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. *Vekâyi, Vâkıa-nâme, Vâkıât-ı Bâburî, Vekâyi-nâme, Tüzük-i Bâburî* gibi isimlerle anılan *Bâburnâme*, Türk nesrinin en güzel örneklerinden biri olarak nitelendirilir. Eserde 1494 yılından 1529 yılına kadar Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da meydana gelen tarihî ve siyasi olaylar kronolojik olarak anlatılmıştır. Bu olaylar müellifin kendi hayatı ve siyasi faaliyetleriyle bağlantılı olup bizzat tanığı olması bakımından tarihî önem arz etmektedir. *Bâburnâme*'yi olayların akışına göre Türkistan, Afganistan ve Hindistan olmak üzere üç bölüme ayırmak mümkün. Eserde birçok tarihî olayın ayrıntılı olarak anlatılması onu dönemin diğer tarihî eserlerinden ayırmaktadır. Tanığı olunan olayların, görülen yerleşim yerlerinin içten ve canlı olarak tasvir edilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca birçok tarihî şahsiyetin karakteri, davranışları, yaptığı faaliyetler ile ilgili verilen bilgiler de değerlidir. *Bâburnâme*'de tarih biliminin yanı sıra doğa bilimi, felsefe, fıkıh, dil bilimi, coğrafya, etnografya, maden bilimi, ziraat gibi çeşitli bilimlerle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Türkistan, Afganistan ve Hindistan bölgelerinin tarihi ve o zamandaki durumu, bu bölgelerin halkları, kabileleri, onların dilleri, kültürleri, uğraşları, gelenek ve göreneklere, törenleri hakkında bilgiler aktarılırken birçok terim kullanılmıştır. Bu sebeple bu eser Türk dilinin önemli tarihî kaynaklarından biridir. Bütün bunlar eserin çeşitli dillere tercüme edilmesine, çeşitli zamanlarda nüshalarının çoğaltılmasına sebep olmuştur.

Bâburnâme'nin Türkçe ve Farsça birçok nüshası günümüze ulaşmıştır. Bize kadar ulaşan Türkçe nüshalarının çoğu eksik nüshalar olup önemli bir kısmı yakın dönemlerde istinsah edilmiştir. Beveridge iki ayrı kısım olarak yayımladığı makalesinde müellif nüshası, Hace Kelan ve Buhara nüshası gibi kayıp olanlarla beraber 13 nüsha hakkında ayrıntılı bilgi verirken (1905a, s. 752) Mesut Şen 4 adedinin kayıp durumda olduğunu kaydettiği 10 orijinal el yazmasını sıralamış ve üç önemli nüsha (Elphinstone, Tahran, Haydarabad nüshaları) hakkında detaylı bilgi vermiştir (1993, s. XXXIII).

Otabek Joraboyev'in tespitine göre *Bâburnâme*'nin XVI - XX. yüzyıllar arasında istinsah edilen aşağıdaki 17 nüshası bilinmektedir:

1. *Elphinstone nüshası*. Edinburgh'ta bulunan İskoçya Ulusal Kütüphanesinde Adv.18.3.18 numara ile kayıtlı olan bu nüsha 286 varaktan ibarettir. M. Elphinstone tarafından Peşaver şehrinde bulunarak Birleşik Krallığa getirilmiştir. Bâbur'un oğlu Hümayun'un döneminde istinsah edilmiş olup bazı sayfalarda onun el yazısıyla kaydettiği notlar vardır.

2. *Manchester nüshası*. John Rylands Kütüphanesinde Nos. 151 numara altında kayıtlı olup Nur Muhammed bin Ebu Fazl tarafından 1625 yılında istinsah edilmiştir. Eserin baştan 71 varasını içermektedir, sonraki sayfaları eksiktir.

3. *Londra nüshası*. British Museum Kütüphanesinde Add.26324 numara ile muhafaza edilen bu nüsha 1629-1630 yıllarında Davud bin Aliü'l-Keşmirî tarafından istinsah edilmiştir. Toplam 97 varaktan ibaret olup eksik bir nüshadır.

4. *Haydarabad nüshası*. Hindistan'ın Haydarabad şehrindeki Salar Jang Müzesinde muhafaza edilen bu nüsha 382 varaktan ibaret olup tam nüshadır. Nestalik yazısıyla 1700'lü yıllarda istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Beveridge tarafından nüshanın tıpkibasımının yayımlanmasıyla (1905b) Türkçe yazmalar arasında en çok bilinen nüsha olduğundan birçok çalışmaya konu olmuştur. Haydarabad nüshası esas alınarak eserin Kabil ve Hindistan bölümleri Mesut Şen (1993) tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Münevver Tekcan'ın danışmanlığında 6 yüksek lisans tezinde farklı sayfa aralıklarındaki metnin transkripsiyonu, dizin-sözlüğü yine bu nüshaya dayanılarak hazırlanmıştır.

5. *Tahran nüshası*. Tahran'ın Gülistan Sarayı Kütüphanesinde hâlihazırda 2936 numarada kayıtlı olan bu nüsha Bâbur'un sırasıyla *Aruz Risâlesi*, *Mübeyyen*, *Bâburnâme* ve *Risâle-yi Vâlidîye Tercümesi* adlı eserlerini ihtiva etmektedir (Khalily, 2022, s. 295). Satır-altı Farsça tercümesinin de verildiği nüshada önemli eksiklikler bulunmaktadır.

6. *Leydeniana nüshası*. Birleşik Krallığın Hindistan Ofisinin Leydeniana Kütüphanesinde bulunan bu nüsha 1805-1811 yılları arasında istinsah edilmiş olup tam değildir.

7. *Bengal nüshası*. Bengal Asya Toplumu Kütüphanesinde bulunan numarasız ve eksik nüshadır.

8. *Kehr nüshası*. St. Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsünde 685 numara altında muhafaza edilen bu nüsha 1737 yılında Georg Jacob Kehr tarafından istinsah edilmiştir. Kehr'in istinsahı Temür Polat isimli kişinin Buhara'dan St. Petersburg'a getirdiği nüshaya dayanmaktadır. Bu nüsha, 1857 yılında İlminski tarafından hazırlanan Kazan basma nüshasının esasını teşkil etmiştir. Kazan basma nüshası yaygınlık kazanınca başka nüshalara kaynaklık etmiştir.

9. *Sekowski nüshası*. St. Petersburg'da bulunan Asya Halkları Müzesinde 590 numara ile kayıtlı olup Nazarbay Türkistanî adlı kişinin el yazması nüshasından 1824 yılında Polonya asıllı Józef Şekowski tarafından istinsah edilmiş nüshadır.

10. *Petersburg Üniversitesi nüshası*. St. Petersburg Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde 0.683 numara ile muhafaza edilmektedir. 1839 yılında Molla Feyzihanov tarafından istinsah edilmiş olup eksik bir nüshadır.

11. *St. Petersburg nüshası*. Rusya Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsünde 117 numarada bulunmaktadır. Eksik bir nüshadır.

12. *Hive nüshası*. St. Petersburg'da bulunan Rusya Milli Kütüphanesinde Tur. Ns. 104 numarada kayıtlı olan bu nüsha 574 varak olup Hive'de 1861 yılında Said Muhammed Bahadırhan'ın emriyle istinsah edilmiştir.

13. *Taşkent I nüshası*. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde 2588 numara ile muhafaza edilmektedir. 1880 yılında Kazan basma nüshası esas alınarak istinsah edilmiştir.

14. *Taşkent II nüshası*. Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde 13 numarada bulunan bu nüsha 565 varaktan ibarettir. Tam olmayan bu nüsha 1908 yılında istinsah edilmiştir.

15. *Taşkent III nüshası*. Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde 9377 numarada kayıtlıdır. 1936 yılında istinsah edilmiştir.

16. *Duşanbe nüshası*. Tacikistan Bilimler Akademisine bağlı Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesinde 2016 numara altında bulunmaktadır. 126 varak olup *Bâburnâme*'nin sadece Fergana kısmını içermektedir. 20. yüzyılın başlarında istinsah edilmiştir.

17. *Bakü nüshası*. Azerbaycan Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsünde C-391/13609 numara ile saklanan nüsha 425 varaktan ibarettir. Eksik bir nüshadır (Joraboyev, 2017, s. 166).

3. *Bâburnâme*'de Çü(n) Bağlama Edatının Kullanımı

Klasik dönem Çağatay şairlerinde olduğu gibi Bâbur'un eserlerinde (çü)n bağlama edatının kullanımı yaygındır. *Bâburnâme*'de 148 örnekte çün, 2 örnekte ise çü¹ bağlama edatı kullanılmıştır. Aşağıda çün bağlama edatının *Bâburnâme*'de kullanımı ve işlevleri incelenmektedir. İncelemede eserin tam nüshalarından biri olduğundan Haydarabad nüshasının Beveridge tarafından yapılan tıpkıbasımı esas alınmıştır. Türkiye Türkçesine aktarırken Arat'ın (1987) yayınına başvurulmuş, ancak gerekli yerlerde farklı aktarmalar yapılmıştır.

Çün bağlama edatı yardımcı cümleyi esas cümleye bağlar. *Bâburnâme*'de çün ile başlanan yardımcı cümlelerin yüklemi farklı yapı ve zamanlara sahip olabilmektedir. Bu tür yardımcı cümlelerin yüklemelerine göre tasnifi aşağıdaki gibidir:

4. Yardımcı Cümlelerin Türüne Göre Çün'lü Birleşik Cümleler

4.1. İsim Cümlesi Olan Çün'lü Cümleler

4.1.1. İsim unsuru + er- fiili +dl

Bu tipteki yardımcı cümlelerin yüklemine bulunan er- fiilinin de esas cümlelerin yüklemine de görülen geçmiş zaman ekini aldığı dikkat çekmektedir. Yüklemelerde zaman paralelliği bulunmaktadır.

Çün 'Ömer Şeyh Mirzâ *belend himmetliך ve uluך dâ 'iyeliך pādşāh êrdi, hemîşe mülk-gırliך dağ dağası bar êrdi* (5b/8-9).

Çün *serdār u ser-fitne bu êdi, bu haber kélgeç Andicānda tōrt bēş kündin artuך tevaךkuf kılmay Ahısı 'azāmeti kılduך* (63b/7-8).

Ğulnı alı çün *su êdi, mēn ğul kişisi birle Kutluך Qademniך ğūr-hānesi tarafıdın kēlip pūstedin ilgeriki tēpe üstige çıqtım* (127a/7-8).

Çün *mīrzāğ a kaynata êdi, asru uluך ri'āyet taptı* (56b/4-5).

¹ Her iki örnek de şiirde geçmektedir.

Çün **ğavğa-yı ğalağ édi**, bir zāmandın soñ basıldı (208b/1-2).

Çün bu kelmeki **yaraqsız ve bî-hisāb édi**, ruḥsatıǵa ḥiyel kıldılar (155b/4-5).

Muzaffer Mīrzānıñ üyide çün **mihmān édük**, mēni Muzaffer Mīrzā özidin yuqqarı aldı (189a/6-7).

Çün hemīşe Hindistān almağ **ḥātırda édi**, bu bir nēçe vilāyetler kim Bihre ve Hoşāb ve Cānāb ve Cenyūt bolǵay, nēçe maḥall Türk taşarrufida édi, bularnı ḥod mülkimiz dēk taşavvur kıılır édük (223b/11-13).

Çün **égeçi édiler**, ta ‘zīm ü ihtirāmları cihetidin yükündüm (235a/3).

Bazı cümleler devrik yapıda olabilmektedir:

Mīr Hemeniñ **qorǵanı çün yaqın édi**, çāre kıla almas (308b/6).

4.1.2. İsim unsuru +DUr

Çün bu tağda mu’teber şehr **Keşmirdür**, belki Keşmirdin özge bu tağda yana şehri eşitilmeydür (272b/7-8).

‘Ālem Ḥan çün **yērlig kişidür**, bu nev’ kulluğ ve ḥizmetkārılıǵını özige aladur (303b/6).

Çün muqarrer bolǵan yurt **yavuktur**, anı ḥandaqlap mazbūṭ kıılıp oğ köçülse devletqa münāsibdür (316a/1-2).

4.1.3. bar, yoğ adları ile kurulan cümleler: Çün...bar/yoğ (+édi /ékendür)

Çün uruşqa fermān **yoğ édi**, uşmunça bile yandılar (127b/3).

Ol maḥall çün kudūreti **yoğ édi**, at ve yaraqları bile oğ kıoya bērdük (152a/4-5).

Çün ḥāst **yoğ ékendür** Ḥalīfe ḥalāş bolup yüz tümen meşakḳat u ‘azāblar bile iki-üç künden soñ yayağ ve yalañaç kéldi (32b/7-8).

Çün bu kün uruş ḥayāl **yoğ édi**, Azağlağ yigit yalañ ilgeri çıkıp ğanīm kişisi bile élig alıñıp şükünleştiler (315b/9-10).

Çün él ve vilāyettin ümīdvārılığ **bar édi**, birer menzilde dereng bolur édi (120b/4-5).

Çün **ḳudmet-i ḥıdmeti bar édi**, bir lek in‘ām kıılıp ruḥsat bērdim kim mēniñ ḳalemrevümde turmağay (325a/14).

Çün **salṭanat dağdağası ve mülk-ğırlık dā ‘iyesi bar**, bir ḳatla iki ḳatla iş yürümegen bile bağıp olturup bolmas (55b/12-14).

4.2. Fiil Cümlesi Olan Çün’lü Cümleler

4.2.1. Yüklemi basit zamanlı çekimli fiil olanlar

Çün bu kişi **baradur**, Cihāngīr Mīrzāǵa maḥşūşāne öz kéygeniñ izni yiberiñ (97b/8-9).

Çün Andicān tarafıdağı él ve ulus ve qorǵan ve vilāyet ekşer maña **kirdiler**, Andicānnıñ éli hem bi‘ṭ-ṭab’ mēni tiler édiler, velī çārelerin tapa almaslar édi, ḥātırta yētti kim bir kéçe Andicānnıñ yavuşıǵa barıp kişi kivürüp ḥāce vü erbābları bile sözleşsek, ihtimāl **bar** kim bizni bir tarafdın kivürgeyler (104b/1-4).

Çün bir ikki nevbet **kördiler**, biz üç tört kişi bēş émesbiz, yana élni ḳavlaḳqa ve tüşürmekke meşğül boldılar (105a/5-6).

Çün **kêldük**, sizni mundağ salıp nê tavr yanalmı? (116a/4).

Çün Nâşır Mîrzâ **kêlmedi**, bular hem kêlmediler (154b/2).

Çün Şaybağ Han **yandı**, yıl hem kêç bolup êdi (187b/11-12).

Çün Siyâlkûtîni **asramadı**, Lâhurda bêglerge nêge barıp hoşulmadı? (225a/3).

Çün uruş işi **bolmadı**, bu bolsa imkân-ı halâşlık bar êrdi (114b/5).

4.2.2. Yükleme birleşik zamanlı çekimli fiil olanlar

Çün **'ahd kıılıp êdi**, cān ve mālîğā zarar u noqşān yetkürmey Kara Têkin yolu bile [Hişār] sarığā icāzet bērdi (64b/14).

Çün kış **yavuklaşip êdi**, yazıda aşlık tölük qalmaydur êdi (70b/6-7).

Çün ecel **yêtip êdi**, qutulmadı (80b/4).

İçmesimni çün **bilürler êdi**, tekli fi kılmadılar (187a/13).

Çün Mollā Alī Han bile haylī **muṭāyibe kıılıur êrdi**, hezl tañkı bile bu beyti bedihe de hā tırğā kēldi (252b/9-10).

Çün ol hanlar ve sulṭānlar yürüş turuşnıñ hisāb ve yarağını **bilür êdiler**, kördiler kim ölüğ tirigini Hişārda körüp Hişārni bērkittük (265a/8-10).

Çün yaraqsız uruş **salılıp êdi**, ba'zı yigit yalağ zāyi' bolup haylī kişi yaralık boldı (31a/10-11).

Çün kış **yavuk kēlip êdi**, Semerqand eliniñ hem haylī tenkışlığı yok êdi, mēn Andicāngā Sulṭān 'Alī Mîrzā Buḥārāğā mūrūca'at kıldük (38a/11-13).

Çün şark sarı uruş **tüşmeydür êdi**, azraqça kişi ol tarafdın kaçıp çıktılar (218a/11-12).

4.2.3. Yükleme birleşik fiil olanlar

Çün munça **taqrīb boldı**, hanların aḥvālnı dağı icmāl bile zıkr kıılalmı (9b/8).

Çün Sulṭān Ahmed Mîrzā **mūrūca'at kıldı**, ikki üç menzildin soñ mizācı i'tidāl nehcidin münharif bolup muḥriğ ısıtma tep tān boldı (18a/6-7).

Çün **haber taptılar**, ol kılgan hayāl müyesser bolmadı (79a/4).

Çün ma'cūn şöḥbeti bile hergiz 'arağ u çağır şöḥbeti **rūst kēlmes**, mestler her tarafdın peñşān güftügü kıla kiriştiler (227b/11-12).

Çün Üstād 'Alī Qulı ziddāne **ma'ūş kıılıur êdi**, bu cihettin Muşafānı baranğarda Humāyūnnıñ allıda ta'yān kıılıldı (311a/1-3).

Çün tağları berk ve serḥaddte **vūki' bolupturlar**, māl bērmekte rāyic emestürler (32a/10-11).

Çün bu tengilerde **toḥtay almadı**, qorğanığā yetkeç qorğanını hem bērkite almadı (230b/5-6).

5. Çün Bağlama Edatı ile Kurulan Ara Cümleler

Bâburnâme'deki bazı cümlelerde, cümledeki anlamın daha iyi açıklanması için ara cümleler kullanılmıştır. Bu tür ara cümlelerin başında bazen *çün* bağlama edatı yer alabilmektedir. Ayrıca ara cümleler tek başına *çün*'lü birleşik cümle olabilmektedir:

Dilā ver Han, çün hemīşe devleth āhlık makāmıda édi ve bizniñ üçün üç tört ay bend tartıp édi, ayrılıp Sulṭānpürğä köçğä kélip biz Milvetni alğandın üç tört kün soñ Milvet nevāhīside bizğä kélip mülāzemet kıldı (257a/10-12).

Bu muqarrar bolğan Turdı Bèg başlığ ılgar yigitlerige fermān boldı kim ‘Ālem Han, çün yérliğ kişidür, bu nev‘kulluk ve hizmetkārılığını özige aladur, Biyāne maşlahatıda anıñ şalāh ve savāb-ādi bile ‘amel kılmı (303b/5-7).

6. Çün’lü Birleşik Cümlelerin Bazı Yapısal Özellikleri

Bāburnāme’de yer alan çün’lü birleşik cümleler genellikle çün + 1 yardımcı cümle + 1 esas cümle yapısında kurulmuştur. Ancak 7 örnekte birden fazla yardımcı cümle yer almış, bu yardımcı cümlelerin bazıları *ve* ile bağlanmış. Aşağıda her iki kullanımına ikişer örnek verilmektedir:

çün+y. c.+y.c. + e.c.

Çün kış yavuğ bolup édi, él aşlık tölükini tamām köterip édiler, bu cihetlerdin neçe kündin soñ Andicān sarı mürāca‘at kıldı (32b/9-11).

e.c. (çün+y. c.+y.c.) e.c.

Sulṭān ‘Alī Mīrzā bile körüşkendin soñ, çün kış yavuğ kélip édi, Semerqand éliniñ hem haylī tenkīşliğı yok édi, mèn Andicānğa Sulṭān ‘Alī Mīrzā Buḡārāğa mürāca‘at kıldık (38a/11-13).

e.c. (çün + y. c.+ve+ y.c.) e.c.

Kāsım Bèg çün devleth āh édi ve mēniñ nāmūsum anıñ nāmūsı édi, bēlbağımdın bir tarttı (186a/10).

Dilā ver Han çün hemīşe devleth āhlık maqāmıda édi ve bizniñ üçün üç tört ay bend tartıp édi, ayrılıp Sulṭānpürğä köçige kélip biz Milvetni alğandın üç tört kün soñ Milvet nevāhīside bizge kélip mülāzemet kıldı (257a/10-12).

çün + y. c. (kim’li b.c.) + e.c.

Bu tür cümlelerde çün’lü yardımcı cümle *kim*’li birleşik cümle yapısında olup *kim*’li kısım bu yapının yardımcı cümlesi ve çün’den sonra gelen “bu” ve “andağ” kelimelerini temsil etmektedir.

Çün mēniñ dāb u tañkim andağ émes édi kim içmes kişige çağır tekli fi kılgay mēn, uş-munça bile oğ hezl bile ötti (240b/14).

Çün bu dağdağ bar édi kim kırık yaşda tāib bolğaymēn, kırık yaşğa bir yıldın azraq kalıp édi, ifrāt bile içilür édi (249b/3-4).

7. Kim’li Birleşik Cümleler İçindeki Çün’lü Cümleler

e.c. +kim+ y.c. (çün yc + e.c.)

Kāsım Bèg mübālağalar bile ‘arzğa yētkürdi kim çün bu kişi baradur, Cihāngīr Mīrzāğa maḡşūsāne öz kēygeniñ izni yiberiñ (97b/7-9).

Meşveret kılip sözni muñğa koyuldu kim çün Heşneğarda aşlık kalın émiş, andağı afgūnları çapıp Heşenğar korğanını yā Perşā ver korğanını rāst kılip bu aşlıqtın zaḡire salıp Şāh Mīr Hüseyini bir pāre yigitler bile anda koyulğay (242b/10-12).

Âhır söz muña qarâraptı **kim** ğarb tarafı barur yolumuz **çün** yavuqtur, bir neçe kün tevaqquf kılip şarx tarafıdın hâşırını cemî' kılip barılsa hem bolur (355a/13-14).

e.c. +**kim**+ y.c. (çün yc + e.c.+**kim**+ y.c.)

Bu kıssa mundağ édi **kim** üç tört ay bu târîhdin burunraq Hindüstân aşlarını **çün** körmeydür édim, dédim **kim** İbrâhîmniñ bavuçılarını keltürdiler (205b/1-3).

Egerçi + y.c. // çün+y.c. + e.c. (Kim'li b.c.: e.c. + **kim**+ y.c.)

Egerçi kâfirveş ve şüm-nefes ve özige asru mağrūr ve bisyār serd kişi édi, **çün** kudmet-i hızmeti bar édi, bir lek in'âm kılip ruşat bérdim **kim** mênin qalem-revümde turmağay (325a/13-14).

(çün y.c. +) e.c. +**kim**+ y.c.

Bâburnâme'de bu yapıda 7 cümle bulunmaktadır. Çün'lü cümleler bu tür cümlelerin içinde zarf tümleci görevindedir.

Çün 'ahd bolup édi, Husrev Şāhı irāde kılip fermān boldı **kim** éltalğança nemesini éltgey (124b/8-9).

Çün han dedemniñ vālidesi Şāh Bēgim h'āher-zādesi bolup édi, buyurdum **kim** mundağ bī-'izzetāne kēzdürmeñ (199b/13).

Çün Mīrzā Hanğa kirgen sipāhī ü ra'ıyyet ü Moğul u Çağatay mütevehhim ü müzebzeb édiler, neçe kün ihtiyātnı mer'ı tutup Mīrzā Hannı egeçisiniñ üyide oq buyurdük **kim** bolğay (202a/5-7).

(çün y.c. + ve y.c. +) e.c. +**kim**+ y.c.

Çün peşkāl yētişip édi ve bēş altı ay çerig çeriglep çerig éliniñ at ve ulağı harāb bolup édi, ılgar barğan sultānlarğa ve bēglerge fermān boldı **kim** Āgra ve ol nevāhīdin tāze zor ılgar kēlgünçe yētken yerde tevaqquf kılgaylar (380a/1-3).

(çün y.c.+e.c.) + **kim**+ e.c. +**kim**+ y.c.

Çün bu yer maħallāt ve yığaç arası édi, mundağ uruşmağnı şalāh körmey dāmene bile ötüp Halişekniñ allıda rūdnıñ Qandahār tarafıdağı öleñde yurt ta'yın kılip tüşedür édük **kim** Şır Kulu Karavul ıldam kēlip 'arz kıldı **kim** yağı yasap yētişti (208b/13-209a/1).

(çün y.c. +) e.c. +**kim**+ y.c. (üçü isim, biri fiil cümlesi olmak üzere üç y.c. var)

Çün Semerkand ve Hişār ve Qunduzdın qalın él ve ulus Kābul vilāyetiğa kēlip édiler, maşlahat andağ körüldi **kim** Kābul muħaqqar yerdür, seyfidür, qalemī émes, barça élge yarmaq hōd yētkürüp bolmas (144b7-9).

8. Çün'ün Cümle İçindeki İşlev ve Anlamları

a) -dığı için, -diğından dolayı

Sebebi cümlesi çün bağlama edatı ile esas cümleye bağlanırken yardımcı cümle esas cümleden önce gelmektedir. Bâburnâme'de yer alan çün'lü cümlelerin önemli kısmı sebebi cümleleridir.

Çün h'āst yok ékendür, Hālife hālāş bolup yüz tümen meşakkat u 'azāblar bile ikki üç kündin soñ yayaq ve yalañaç kēldi (32b/7-8). "Eceli gelmediği için Halife kurtularak bin türlü meşakkat ve azap içinde, iki üç gün sonra yaya ve çıplak bir halde geldi" (Arat, 1987, s. 33).

Çün 'ahd kıılıp édi, cân ve mālğa zarar u noqşān yètkürmey Kara Tèkin yolu bile [Hişār] sarığa icāzet bérildi (63b/14). “(Uzun Hasan ile) ahd yapılmış olduğundan, can ve malına zarar ve ziyan dokundurmadan Kara-Tigin yolu ile, Hisar tarafına gitmesine müsaade edildi” (Arat, 1987, s. 67).

Hāce Yahyādın çün Şeybānī Han mütevehhim édi, ikki oğlu Hāce Muhammed Zekeriyā ve Hāce Bākī bile Hōrāsān sarı ruşsat bérdi (80b/11-12). “Şibanī Han, Hoca Yahya'ya itimat etmediği için onun iki oğlu, Hoca Muhammed Zekeriya ve Hoca Bākī ile birlikte, Horasan tarafına gitmesine müsaade etti” (Arat, 1987, s. 84).

Çün gāvja-yı galaş édi, bir zāmandın soñ basıldı (208b/1-2). “Yanlış bir haber olduğu için bir müddet sonra ortalık yatışmıştı” (Arat, 1987, s. 231).

Kāsım Bèg çün hisāb bilür kişi édi, Qandahār nevāhīside köp turarımıznı şalāh körmey ayta ayta muhaşşılıqları bile köçtürdi (212b/2-3). “Kasım Bey, hesap bilir bir kişi olduğu için Kandahar bölgesinde fazla kalmamızı münasip görmeyerek, söyleye söyleye tahsildarları ile göç ettirdi.”

Çün Heşneğardağı Yūsuf Zeī afgānlar üstige ‘azīmet kıılıp édük, aña pervā kılmadük (243b/2-3). “Haşnegar'daki Yusuf-Zeyî Afganları üzerine yürümek niyeti ile çıktığımız için ona ehemmiyet vermedik” (Arat, 1987, s. 274).

Çün iş yavuq édi anñ bu ceñmesini pervā kılmadük (255a/4). “İş zamanı yaklaştığı için onun bu kusuruna göz yumduk” (Arat, 1987, s. 289).

Bazı durumlarda esas cümlelerin başlangıcında *bu/ol cihettin* ifadelerine yer verilerek yardımcı cümlede bildirilen sebep anlamının pekiştirildiği görülür. Bu tür cümlelerin *Bâburnâme*'de beş örneği vardır:

Çün Üstād 'Alī Kūlī zıddāne ma'āş kıılır édi, bu cihettin Muştafānı baranğarda Humāyūnnñ allıda ta'yīn kıılıldı (311a/1-3). “Üstat Ali-Kulı aksilik ettiği için, Mustafa sağ kolda Hümayun'un yanında tayin edildi” (Arat, 1987, s. 351).

Çün Türk olturuşluk vilāyetlerni özümüzniñ taşavvur kıılıp édük, ol cihettin tālān ve tārāc bolmadı (226b/5). “Türklerin oturduğu vilayetleri kendimizin saydığımız için oralar yağma edilmedi.”

b) -dığı zaman, -dığında, -ınca, -dıktan sonra

Zamandaşlık anlamıyla yardımcı cümle esas cümleye bağlanmaktadır. *Bâburnâme*'de örneği çok değildir.

Çün bir ikki nevbet kördiler, biz üç dört kişi beş émesbiz, yana élni qavlaqqa ve tuşürmekke meşğül boldılar (105a/5-6). “Bir iki defa bizim üç dört veya beş kişi olmadığımızı görünce tekrar insanları kovalamak ve vurmakla meşgul oldular.”

Çün ol yürüş mevķūf boldı, Mivāt teşhīriğa müteveccih boldük (326a/7-8). “O sefer tamamlanınca Mivāt'ı zaptetmek için hareket ettik” (Arat, 1987, s. 370).

Çün mundaq perīşān haber kèldi, bëglerni çarlap meşveret kıılıp bu müfettin ve yağılarnñ şer ü fitnesiniñ def'iğa müteveccih bolmaq enseb u evlā köründi (335b/10-12). “Böyle karışık haberler gelince beyleri çağırıp istişare ettikten sonra bu fitneci ve düşmanların kötülüğü ve fitnesini defetmek için çalışmak daha münasip ve evla göründü.”

Cismimde ısıtma künde muhkem boladur

Közdin uçadur uyku çü aħşam boladur (331b/1-2)

“Vücudumda sıtma günden güne kuvvetleniyor; akşam olunca gözümden uyku kaçıyor” (Arat, 1987, s. 376).

c) mademki

Çün bu kişi baradur, Cihāngīr Mīrzāğa maḥşūşāne öz kéygeniñizni yiberiñ (97b/8-9). “Mademki bu adam oraya gidiyor, Cihangir Mirza’ya bilhassa kendi elbiselerinizden bir şey gönderin” (Arat, 1987, s. 102).

Çün uruş işi bolmadı, bu bolsa imkân-ı halâşlık bar érđi (114b/5). “Mademki savaş meydana gelmedi, belki bu olsa kurtulmak imkânı olurdu.”

Çün keldük, sizni mundağ salıp ne tavr yanalmı? (116a/4). “Mademki geldik, sizi nasıl böyle bırakıp gidelim?” (Arat, 1987, s. 123).

Hātırğa kéçti kim “Çün munça tekliñ kıladurlar, yana Hirñ dék ārāste şehriğa kéliptür biz kim cemī ‘ ays u ‘işret esbāb u ālātı mükemmel ü muhayā ve barı tekellüf ü tena‘um eşyā u edevātı āmāde u peydā, hālā içmesem, kaçan içer mēn” dēp içmekke ‘azm kıldım (189b/6-9). “Mademki bu kadar teklif ediyorlar ve bütün sefahatın sebep ve vasıtalarını mükemmel ve hazır ve bütün tekellüf ve tene’um eşya ve edevatı amade olan Herat gibi mâmur bir şehire gelmişiz; şimdi içmezsem, ne zaman içerim” – diye düşündüm (Arat, 1987, s. 209).

Dēyildi kim Çün Siyālkütü asramadıñ Lāhurda bêglerge nége barıp koşulmadıñ (255a/3). “Mademki Siyal-Kut’u koruyamadın, niçin Lahur’da beylere gidip katılmadın?” – diye soruldu.

ç) gerçi, her ne kadar

Çün Bākī Çağānyānī ihtiyār édi, her néçe kim devletḥāh tutar édi, ağasınñ tarafını hem koymas édi (123a/10-12). “Gerçi Bâkî Çağanyanî nüfuz sahibi idi, her ne kadar sadık ise de ağabeyinin tarafını da bırakmazdı.”

Çün körülgen yollar émes édi, yolınñ yırak yavuğını bilmey erācīf söz bile bu yolğa kirdük (150a/7-8). “Her ne kadar daha önce görülen yollar değildi, yolun uzak veya yakın olduğunu bilmeden düzmece sözlerle bu yola girdik.”

Çün Herñ dék şehir éligige tüştü, tün ve kün ‘ays u ‘işrettin özge işi yok édi (166a/1-2). “Gerçi Herat gibi şehir eline geçmiş olsa da gece gündüz işret ve sefahattan başka işi yoktu.”

Burun çün Etāveni Mehdi Hūceğa atalıp édi, Kutup Han kim Etāveni taşlap kaçıp çıktı Mehdi Hūcenin ornığa oğlı Ca‘fer Hūceni Etāveğa yiberildi (327a/9-10). “Daha önce her ne kadar Etave, Mehdi Hoca’ya verilmişti, Kutup Han Etave’yi bırakıp kaçınca Mehdi Hoca’nın yerine oğlu Cafer Hoca, Etave’ye gönderildi.”

d) zira, ne de olsa

Hātırğa yétti kim ara munça yavuk bolğanda han çün ata ağadurlar, barıp mülāzemet kılsam, ötken küdürerler ref bolsa, yırakta yavukta eşitür körergerge yaḥşı bolğay” dēp kēlip Şāhruhiyyedin taşkarı Haydar Bēg salğan bāğda hanğa mülāzemet kıldım (31b/11-14). “Aramızdaki akrabalık bu kadar yakınken, Han, ne de olsa babamın yerine ağabeyimdir, gidip karşısına çıksam, bu şekilde geçmişteki kırgınlıklar ortadan kalksa, uzakta ve yakında işiten ve görenler için iyi olacak” diye düşünüp, gelip Şahruhiye’nin dışında Haydar Bey’in yaptırdığı bahçede Han’ın karşısına çıkıp saygı gösterdim.

Çün egeçi édiler, ta‘zām ü ihtirāmları cihetidin yükündüm (235a/3). “Ne de olsa abla idiler, saygı ve ihtiramları olduğundan eğildim.”

Çün mēniñ şānımda bu émes édi kim ağa ini ve uruq kıyaşdın bir néçe bī-edālık vākı’ bolsa mēndin mutazarrır bolğaylar (121b/4-5). “Zira ağabey, kardeş ve akraba tarafından birkaç uygunsuzluk işlense de benden zarar görmeleri benim tabiatımda yoktu.”

e) fakat

Çün arada bir nev’ uruqluq bolup édi, mēniñ tuqkan hālam Hüb-Nigār Hanımdın oğlanları ve kızları bar édi, bu huquqını yād kıılıp Muhammed Hüseyn Mırzānı āzād kııldım (201b/6-8). “Fakat arada böyle akrabalık olmuştu, benim öz teyzem olan Hub-Nigar Hanım’dan oğul ve kızları vardı, bu (akrabalık) hakkını hatırlayarak Muhammed Hüseyin Mirza’yı serbest bıraktım.”

Egerçi bu sözler ma’kūl édi, çün ‘azīmet kıılılıp édi, bu hisāblarğa bakmay érte bile köçüp Sind suyınñ güzeri sarı müteveccih boldük (222b/1). “Gerçi bu sözler makul idi; fakat artık harekete geçilmişti, bu hesaplara bakmadan sabahleyin kalkıp Sind suyunun geçidine doğru yola çıktık.”

f) -miş iken

Çün munça taqrīb boldı, hanlarınñ ahvālını dağı icmāl bile zıkr kıılalıñ (9b/8). “Bu kadar yakınlaşmışken hanların ahvalini de kısaca zikrederim.”

Çün munça taqrīb boldı anñ üstige hem barıldı (31b/6). “Bu kadar yakınlaşmışken onun üzerine de yüründü.”

g) eğer

Çün barmaysız, her kıayan barsañız hızmette bolğumuzdur (116a/6). “Eğer gitmezseniz nereye giderseniz hizmetinizde olacağız.”

ğ) -dığı gibi, -dığı üzere

Çün ‘ahd bolup édi, Hüsrev Şāhnı irāde kıılıp fermān boldı kim éltalğança nēmesini éltgey (124b/8-9). “Antlaşmış olduğu gibi Hüsrev Şah’ın götürebildiği kadar eşyasını götürmesine irade ve ferman olundu.”

h) -dığı gibi, hem...hem...

Çün bu tengilerde tohtay almadı, kıorğanıya yétgeç kıorğanını hem bérkite almadı (230b/5-6). “Bu boğazlarda mukavemet edemediği gibi kurganına ulaşınca kurganını da kapatamadı.”

ı) -r iken

Çün Sulţān Ahmed Mırzā mūrāca‘at kııldı, ikki üç menzildin soñ mizācı i‘tidāl nehcidin münharif bolup muhrıq ısıtma teb fānı boldı (18a/6-7). “Sultan Ahmed Mirza geri dönerken iki üç menzilden sonra hastalanıp yakıcı sıtmaya tutuldu” (Arat, 1987, s. 18).

i) oysaki

Çün hemīşe Hindistān almaq hātırda édi, bu bir néçe vilāyetler kim Bihre ve Hoşāb ve Çānāb ve Cenūt bolğay, néçe maħall Türk taşarrufida édi, bularnı hōd mülkimiz dek taşavvur kıılır édük (223b/13). “Oysaki Hindistan’ı almak her zaman aklımda idi; Bihre, Hoşab, Çanab ve Cenut gibi bu birkaç vilayet nice zaman Türklerin elindeydi, bunları kendi mülkümüz gibi tasavvur ederdik.”

9. Çün’ün Cümlede Vurgu İşlevi

Bâburnâme’de geçen *çün*’lü birleşik cümlelerde *çün* genellikle cümle başı edatı olarak kullanılır. Ancak cümlenin içinde yer aldığı örnekler de vardır. Bu durum özellikle sebep cümlelerinde görülür. Sebebi vurgulamak için kullanılan *çün* bağlama edatı, sebep

olunan ögenin öncesinde yer alır. Cümlede yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı veya zarf tümlecini vurgulayabilir:

*Mundın özge mundağ yavuk yer Agrage **çün** yok édi, néçe kündin soñ zarūr bolup bu yerge oğ élig koyuldu* (300a/1-2).

*Ğulnıñ alı **çün** su édi, mèn ğul kişisi birle Ƙutluğ Ƙademniñ ğūr-hānesi Ƙarafıdın kélip püştedin ilgeriki tēpe üstige çıqtım* (127a/7-8).

*Ol maħal **çün** küdüreti yok édi, at ve yaraqları bile oğ qoya bērdük* (152a/4-5).

*Tenbel **çün** çerigimizniñ tarqağan haberini taptı ve ağasınıñ Tēlbe Ğan bile sözleşip kélip édi, kömek kēlmekke müte'ayyin müteyaqqın édi, Özkendtin atlanıp İkki Su Arasığa kēldi* (72a/7-9).

*Ğāce Kelān **çün** Hinddin müteneffir édi, barurıda Dilliniñ 'imāretleriniñ tamıda bu beytni bitiptür...* (295b/13-14).

*Bu yürüş **çün** Cihāngir Mirzāniñ ve Bāķi Bēgniñ sa'ı bile bolup édi, Ƙalātı saħlamaqıñı Mirzāğa 'uhde kıldük* (158b/11-12).

Sonuç

Türkçeye yabancı bir öge olarak Farsçadan giren *çün* bağlama edatı beraberinde Farsça cümle yapısını da getirmiştir. Asıl şekli *çün* iken *çü* şekli genellikle şiirlerde görülmektedir. İlk olarak Karahanlı Türkçesiyle yapılmış satır-arası Kur'an tercümesinin TIEM nüshasında görülen *çün* bağlama edatının kullanımı sonraki dönemlerde yaygınlaşmıştır. Ancak bu durum her sahada, hatta her yazarda aynı olmamıştır. Çağatay Türkçesi eserlerinde de *çün* bağlama edatının kullanımında farklılıklar olabilmektedir. Bâbur'un eserlerinde *çün*'ün kullanımı döneminin diğer müelliflerine göre daha azdır. Örneğin Ali Şir Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe* adlı tezkiresinde 424 örnekte söz konusu bağlama edatına başvurulurken Bâbur'un mensur eseri *Bâburnâme*'nin Haydarabad nüshasında 150 yerde geçmektedir. Bundan hareketle *çün* bağlama edatının kullanımı öncelikle müellifler, mütercimler ve eserler çerçevesinde incelenmelidir.

Çün bağlama edatının kullanıldığı cümlelerde metin çalışmaları için belki de en sorunlu durum cümle sınırlarının saptanmasıdır. Farsça yapıya uygun olarak kurgulanan bu tür cümlelerin sınırının, nerede başlayıp nerede bittiğinin tespit edilmesi cümlelerin söz dizimi, anlamı için belirleyici olmaktadır. Söz dizimi ve anlam bilimi çalışmalarında genellikle ilgili metin neşirlerine başvurulduğundan söz konusu çalışmaları da bu neşirler yönlendirmektedir. Bu sebeple metin çalışmalarında Farsça yapıdaki cümlelerin sınırı belirlenirken ve noktalama işaretleri kullanılırken dikkatli olunmalıdır. Burada araştırmacıyı, Farsça cümle yapılarındaki yardımcı cümlelerin Türkçe cümle yapısına sahip olabilmemesinin yanı sıra bağlama edatlarının çeşitli yerlerde kullanılabilmesi de yanıltabilmektedir. *Çün* bağlama edatı da genellikle cümle başı edatı olarak yardımcı cümlelerin başında kullanılırken bazen cümlelerin farklı yerlerinde de bulunabilmektedir. *Bâburnâme*'de *çün*'lü yapıların devrik olarak da kullanılabildiği örneklerden görülmektedir. Çalışmada, *çün* bağlama edatının, farklı öğelerinin önünde yer alarak cümle vurgusu için kullanıldığı örneklerle ortaya konmuştur. Ayrıca *çün* bağlama edatı ile kurulan bazı cümlelerin ara cümle olarak yer aldığı tespit edilerek örneklendirilmiştir. Bâbur'un farklı cümle kurgularının *çün* bağlama edatının kullanımı üzerinden tahlil edildiği bu çalışmada söz konusu bağlama edatının cümledeki işlevleri, anlamları üzerinde de durulmuştur. Böylece Doğu Türkçesinin cümle yapısı çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kısaltmalar

- b.c. : birleşik cümle
 e.c. : esas cümle
 y.c. : yardımcı cümle

Kaynakça

- Abdurahmanov, G.A. (1967). *İssledovaniya po Starotyurkskomu Sintaksisu*. Moskova: Nauka.
- Abdurahmanov, G.A. (1974). *Tarihiy Sintaksis*. Taşkent: Fen Neşriyatı.
- Abrajev, A.İ. (1957). Slojniye Predlojeniya (gipotaksis) v Proze Kısasu'l-Anbiya. *Trudi Uzbeksogo Gosudartsvennogo Universiteta*, 73, 125-137.
- Abrajev, A.İ. (1959). Slojniye Predlojeniya v Myhakamatu'l-Lugatayn Alişera Navoi. *Trudi Uzbeksogo Gosudartsvennogo Universiteta*, 95, 151-169.
- Akalm, Ş. H. (2007). Eski Anadolu Türkçesinde Çün, Çünkü, Çünkü Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş İsim Cümleleri. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri - I* (24-29 Eylül 2000), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 57-65.
- Akgül, S. (2020). *Bâbürnâme'nin Haydarâbâd nüshasının transkripsiyonu ve söz dizimi incelemesi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Arat, R. R. (1987). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur. Vekayi Bâbur'un Hâtıratı*. C. I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atay, A. (2014). *Çağatay Türkçesinde Edatlar*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Beveridge, A. S. (1905a). The Haydarabad Codex of the Babar-Nama or Wa'üi'at-i-Babari of Zahiru-d-Din Muhammad Babar, Barlas Turk; King of Farghâna 1494-1502 (899-908 H.); King of Kâbul 1504-1530 (910-937 H.); First Timürid Emperor of Hindüstan 1526-1530 (932-937 H.) *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Oct., 1905, 741-762.
- Beveridge, A. S. (1905b). *The Bâbar-nâma : being the autobiography of the emperor Bâbar, the founder of the Moghul dynasty in India, written in Chaghatây Turkish ; now reproduced in facsimile from a manuscript belonging to the late Sir Sâlâr Jang of Haydarâbâd*. London : E. J. Brill.
- Cemiloğlu, İ. (1994). Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler. *Türk Dili*, 510, 409-413.
- Demirbilek, S. (2012). Garib-nâme'de Bazı Merhun Beyitlerde "Kim" Bağlama Edatlı Cümle İle "Çün" Cümle Başı Edatı Arasındaki İlgiler. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 2(3), 41-46.
- Doğan, E. (2009). Ahlâk-ı Alâî'deki 'Çün'lü Birleşik Cümle Yapıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 54 (2006/2), 29-40.
- Haceminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Haceminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (1959). Çağataycada Yardımcı Cümleler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 7, 27-58.
- Joraboyev, O. (2017). Bâburnâme Kolyazmaları. *Zahiriddin Muhammed Bâbur Ansiklopedisi*, Taşkent: Bâbur adlı Uluslararası Kamu Vakfı Yayınları, 165-167.

- Karabeyoğlu A. R. (2012). Bâbürnâme'deki Bazı Cümle Yapıları Üzerine. *Turkish Studies (Elektronik)*, 7-(4a), 427-442.
- Khalily, R. (2022). Babür'ün Tahran Gülistan (Saltanatı) Kütüphanesi'ndeki Külliyyatı İçinde Yer Alan Aruz Risalesi Nüshası. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 6(3), 292-313.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM-73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Mansuroğlu, M. (1955). Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 3, 59-71.
- Matgazyev, A. (1966). *İstoriya Razvitiya Podçinitelnih Soyuzov v Uzbekskom Yazıke*. Doktora Tezi, Taşkent.
- Muîn, M. (1371). *Ferheng-i Fârsî*. C. I, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Nazarova, H. (1979). *Osobennosti Sintaktičeskogo Stroya Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka*. Taşkent: Fen Neşriyatı.
- Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terākime*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. (2021). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Türk, Türk'ün Soyağacı, Metin-Çeviri-Tıpkıbasım*, Ankara: Bilgesu.
- Rahmatov, M. (2012). *Alişer Nevâyîning Nesriy Eserleride Çün Bağlavçısının Sintaktik-Semantik Hususiyetleri*. Taşkent: Nizamî adlı Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi.
- Seyhan, Tanju (2022). Ali Şir Nevâyî'nin 2. Dibacesi ile İlgili Bazı Dikkatler: Hissiyatı, Baykara'nın Buyruğu, Dibace İnşası ve Cümle Yapısı. *Ali Şir Nevâyî ve Şark Rönesansı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Taşkent: Uluslararası Ali Şir Nevâyî Kamu Vakfı Yayınları, 159-198.
- Şen, M. (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur (Giriş-Metin (Kabil ve Hindistan Bölümleri)-Açıklamalı Dizin)*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usta, H. İ. (2011). *Orta Asya Kur'an Tefsiri (Metin- Tıpkıbasım)*. Ankara: Poyraz Ofset.